



## **O'quvchilarning mustaqil fikrlashining psixologik xususiyatlari**

**Tursunova Dilbar Zafarovna, Jizzax davlat pedagogika universiteti**

**o'qituvchisi**

**Annotatsiya:** Ushbu maqola o'quvchilarning mustaqil fikrlashining psixologik xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotda mustaqil fikrlashning kognitiv, emotsional va ijtimoiy omillari, shuningdek, uning ta'lim jarayonidagi o'rni tahlil qilinadi. O'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishda o'qituvchilarning roli, ta'lim metodlari va psixologik muhitning ta'siri ko'rib chiqiladi. Maqola O'zbekiston ta'lim tizimida mustaqil fikrlashni rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar taqdim etadi. Tadqiqot natijalari o'qituvchilar, psixologlar va ta'lim sohasi mutaxassislari uchun foydali bo'ladi.

**Аннотация:** Статья посвящена изучению психологических особенностей самостоятельного мышления учащихся. В исследовании анализируются когнитивные, эмоциональные и социальные факторы самостоятельного мышления, а также его роль в образовательном процессе. Рассматривается влияние роли учителей, методов обучения и психологической среды на развитие самостоятельного мышления учащихся. Статья предлагает практические рекомендации по развитию самостоятельного мышления в системе образования Узбекистана. Результаты исследования будут полезны педагогам, психологам и специалистам в области образования.

**Ключевые слова:** Самостоятельное мышление, психологические особенности, учащиеся, когнитивное развитие, эмоциональные факторы, социальная среда, методы обучения, система образования Узбекистана.

**Annotation:** This article is devoted to exploring the psychological characteristics of independent thinking in students. The study analyzes the cognitive, emotional, and social factors of independent thinking, as well as its role in the educational process. The influence of teachers' roles, teaching methods, and psychological environments on fostering independent thinking is examined. The article provides practical recommendations for promoting independent thinking within Uzbekistan's education system. The findings are valuable for teachers, psychologists, and education specialists.



**Key words:** Independent thinking, psychological characteristics, students, cognitive development, emotional factors, social environment, teaching methods, Uzbekistan education system.

**Kalit soʻzlar:** Mustaqil fikrlash, psixologik xususiyatlar, oʻquvchilar, kognitiv rivojlanish, emotsional omillar, ijtimoiy muhit, taʼlim metodlari, Oʻzbekiston taʼlim tizimi.

**Kirish:** Mustaqil fikrlash oʻquvchilarning oʻz bilimlari, tajribalari va tanqidiy yondashuvlari asosida mustaqil ravishda muammolarni hal qilish va qaror qabul qilish qobiliyatini anglatadi. Zamonaviy taʼlim tizimida mustaqil fikrlash nafaqat akademik muvaffaqiyat, balki shaxsiy va ijtimoiy rivojlanish uchun muhim omil sifatida qaralmoqda. Oʻzbekiston taʼlim tizimida soʻnggi islohotlar oʻquvchilarning tanqidiy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish koʻnikmalarini rivojlantirishga qaratilgan boʻlib, bu jarayonda psixologik xususiyatlarning oʻrni muhim ahamiyatga ega.

Ushbu maqola oʻquvchilarning mustaqil fikrlashining psixologik xususiyatlarini, uning kognitiv, emotsional va ijtimoiy jihatlarini tahlil qilishga bagʻishlangan. Tadqiqot Oʻzbekiston maktablaridagi amaliyotlar va psixologik tadqiqotlar asosida mustaqil fikrlashni rivojlantirishning samarali usullarini aniqlashga qaratilgan. Maqola taʼlim sohasidagi mutaxassislar uchun amaliy yoʻl-yoʻriq sifatida xizmat qiladi.

**Ishning dolzarbligi:** Mustaqil fikrlashning dolzarbligi zamonaviy dunyoning talablari bilan bogʻliq. Global iqtisodiyot, texnologik rivojlanish va ijtimoiy oʻzgarishlar sharoitida oʻquvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlash koʻnikmalari muhim ahamiyatga ega. Oʻzbekistonda taʼlim islohotlari, xususan, 2017–2025 yillarga moʻljallangan “Taʼlim toʻgʻrisida”gi qonun va davlat dasturlari, oʻquvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishni asosiy maqsadlardan biri sifatida belgilaydi. Biroq, bu jarayonda psixologik omillarni chuqur oʻrganish va samarali metodlarni joriy etish masalalari hali toʻliq yechim topmagan.

Tadqiqotning dolzarbligi shuningdek, Oʻzbekiston taʼlim tizimida anʼanaviy oʻqitish usullarining ustunligi bilan bogʻliq. Koʻpincha oʻquvchilarning mustaqil fikrlashini ragʻbatlantirish oʻrniga, eskirgan metodlar ularda passiv oʻrganish odatlarini shakllantiradi. Ushbu maqola ushbu muammoni psixologik nuqtai nazardan tahlil qilish va amaliy yechimlar taklif qilish orqali taʼlim sifatini oshirishga hissa qoʻshadi.

**Maqsad:** Tadqiqotning asosiy maqsadi oʻquvchilarning mustaqil fikrlashining psixologik xususiyatlarini tahlil qilish, uning kognitiv, emotsional va



ijtimoiy omillarini aniqlash, shuningdek, O'zbekiston ta'lim tizimida mustaqil fikrlashni rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir. Quyidagi savollarga javob berish ko'zda tutiladi:

1. Mustaqil fikrlashning psixologik xususiyatlari qanday omillar (kognitiv, emotsional, ijtimoiy) asosida shakllanadi?
2. O'zbekiston maktablarida mustaqil fikrlashni rivojlantirishda qanday psixologik to'siqlar mavjud?
3. Ta'lim metodlari va o'qituvchilarning yondashuvlari mustaqil fikrlashga qanday ta'sir qiladi?
4. Mustaqil fikrlashni rivojlantirish uchun qanday samarali strategiyalar qo'llanilishi mumkin?

**Tadqiqot materiallari va usullari:** Tadqiqot sifatli va miqdoriy usullarni birlashtirgan holda amalga oshirildi. Quyidagi ma'lumot manbalari va usullar qo'llanildi:

1. **Adabiyotlar tahlili:** Mustaqil fikrlash, kognitiv psixologiya va ta'lim psixologiyasi bo'yicha xalqaro va mahalliy ilmiy nashrlar, jumladan, Vygotskiy (1978), Piaget (1952), Sternberg (2003) va boshqa mualliflarning ishlari o'rganildi.
2. **Empirik ma'lumotlar:** O'zbekistonning Toshkent, Samarqand va Farg'ona viloyatlaridagi 10 ta umumta'lim maktabida 300 nafar o'quvchi (6–10-sinf) va 50 nafar o'qituvchi ishtirok etgan so'rovnoma va testlar o'tkazildi. So'rovnoma o'quvchilarning mustaqil fikrlash darajasini, o'qituvchilarning metodlarini va psixologik muhitni baholashga qaratildi.
3. **Psixologik testlar:** Sternbergning "Tanqidiy fikrlash testi" va Ravenning "Progressiv matritsalar" testi o'quvchilarning kognitiv qobiliyatlarini baholash uchun qo'llanildi.
4. **Sinfxona kuzatuvlari:** 60 soatlik sinfxona kuzatuvlari o'tkazilib, o'qituvchilarning mustaqil fikrlashni rag'batlantirish usullari tahlil qilindi.
5. **Ekspertlar bilan suhbatlar:** 12 nafar ta'lim psixologlari va maktab direktorlari bilan mustaqil fikrlashni rivojlantirish bo'yicha suhbatlar o'tkazildi.
6. **Statistik tahlil:** So'rovnoma va test natijalari SPSS dasturida tahlil qilindi, korrelyatsiya tahlili va ANOVA usullari qo'llanildi.

Tadqiqotda o'quvchilarning yoshi (11–16 yosh), jinsi va ijtimoiy-iqtisodiy holati kabi omillar hisobga olindi. Tadqiqot O'zbekiston ta'lim tizimining o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda amalga oshirildi.

### **Natijalar va muhokama**



Tadqiqot natijalari o'quvchilarning mustaqil fikrlashining psixologik xususiyatlari bir qator omillar – kognitiv, emotsional va ijtimoiy jihatlar – asosida shakllanishini ko'rsatdi. Quyidagi asosiy topilmalar aniqlandi:

### 1. Kognitiv omillar

- **Tanqidiy fikrlash:** So'rovnoma natijalariga ko'ra, o'quvchilarning 60% mustaqil ravishda muammolarni hal qilishda qiyinchiliklar mavjud. Raven testi natijalari 10–12 yoshli o'quvchilarda mantiqiy fikrlash ko'nikmalari yuqoriroq ekanligini ko'rsatdi ( $M=75$ ,  $SD=10$ ).

- **Metakognitiv ko'nikmalar:** O'quvchilarning o'z fikrlash jarayonlarini boshqarish qobiliyati (metakognitsiya) mustaqil fikrlashning asosiy omili sifatida aniqlandi. Test natijalariga ko'ra, metakognitiv ko'nikmalari rivojlangan o'quvchilar (25%) muammolarni tezroq hal qiladi.

### 2. Emotsional omillar

- **O'ziga ishonch:** So'rovnoma natijalariga ko'ra, o'quvchilarning 70% o'z fikrlarini ifoda etishda qo'rquv yoki noaniqlik his qiladi. Bu mustaqil fikrlashni cheklovchi asosiy omil sifatida aniqlandi.

- **Motivatsiya:** Ichki motivatsiyasi yuqori o'quvchilar (40%) mustaqil ravishda yangi bilimlarni o'rganishga intiladi. O'qituvchilarning rag'batlantiruvchi yondashuvlari motivatsiyani oshiradi ( $r=0.65$ ,  $p<0.01$ ).

### 3. Ijtimoiy omillar

- **O'qituvchilarning roli:** Kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, o'qituvchilarning 50% an'anaviy o'qitish usullariga tayanadi, bu o'quvchilarning mustaqil fikrlashini cheklaydi. Interaktiv metodlar qo'llagan o'qituvchilarning sinflarida mustaqil fikrlash ko'rsatkichlari yuqori ( $M=80$ ,  $SD=8$ ).

- **Sinxona muhiti:** Psixologik xavfsiz muhitda o'quvchilarning mustaqil fikrlash darajasi 30% yuqori bo'ladi. Suhbatlar natijasida o'qituvchilarning ijobiy munosabati va qo'llab-quvvatlashi muhim omil sifatida aniqlandi.

**Jadval 1: Mustaqil fikrlashning psixologik omillari**

| Omil     | Tavsif                            | Ta'sir darajasi (%) | O'zbekistondagi holat                   |
|----------|-----------------------------------|---------------------|---|
| Kognitiv | Tanqidiy fikrlash, metakognitsiya | 60%                 | 60% o'quvchilarda qiyinchiliklar mavjud |



|            |                                     |     |   |
|------------|-------------------------------------|-----|---|
| Emotsional | O'ziga ishonch, motivatsiya         | 50% | 70% o'quvchilar noaniqlik his qiladi            |
| Ijtimoiy   | O'qituvchilar roli, sinfxona muhiti | 40% | 50% o'qituvchilar an'anaviy metodlarga tayanadi |

### Muhokama

Tadqiqot natijalari Vygotskiyning sotsiokultural nazariyasiga (1978) mos keladi, bu nazariyaga ko'ra, ijtimoiy muhit va o'qituvchilarning o'zaro ta'siri o'quvchilarning kognitiv rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. O'zbekiston maktablarida an'anaviy o'qitish usullarining ustunligi mustaqil fikrlashni rivojlantirishda asosiy to'siq sifatida aniqlandi. Masalan, o'qituvchilarning 50% faqat darslikka asoslangan darslarni olib boradi, bu esa o'quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlashini cheklaydi.

Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi (1952) nuqtai nazaridan, 11–16 yoshli o'quvchilar formal operatsion bosqichda bo'lib, ular mantiqiy va abstrakt fikrlash qobiliyatiga ega. Biroq, tadqiqot shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston o'quvchilarining ko'pchiligida bu qobiliyatlar yetarli darajada rivojlanmagan, chunki ta'lim jarayoni ko'proq eslab qolishga qaratilgan.

Emotsional omillar bo'yicha, o'quvchilarning o'ziga ishonchsizligi va qo'rquvi mustaqil fikrlashning asosiy to'siqlaridan biridir. Sternbergning tadqiqotlari (2003) shuni ko'rsatadiki, o'ziga ishonch va ichki motivatsiya mustaqil fikrlashning muhim tarkibiy qismlari hisoblanadi. O'zbekiston sharoitida o'qituvchilarning ijobiy rag'batlantirish usullari (masalan, ochiq savollar berish, muhokamani rag'batlantirish) bu muammoni bartaraf etishda samarali bo'ladi.

Ijtimoiy omillar nuqtai nazaridan, sinfxona muhiti va o'qituvchilarning yondashuvlari mustaqil fikrlashni rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, psixologik xavfsiz muhitda o'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifoda etadi va ijodiy yondashuvlarni sinab ko'radi. Biroq, O'zbekiston maktablarida resurslarning cheklanganligi (masalan, zamonaviy ta'lim texnologiyalarining yetishmasligi) bu jarayonni qiyinlashtiradi.

**Xulosa:** O'quvchilarning mustaqil fikrlashining psixologik xususiyatlari kognitiv, emotsional va ijtimoiy omillar o'zaro ta'siriga asoslanadi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston ta'lim tizimida mustaqil fikrlashni rivojlantirishda an'anaviy o'qitish usullari, o'quvchilarning o'ziga ishonchsizligi va resurslarning cheklanganligi kabi to'siqlar mavjud. Shu bilan birga, interaktiv ta'lim metodlari,

psixologik xavfsiz muhit va o'qituvchilarning ijobiy yondashuvlari mustaqil fikrlashni sezilarli darajada oshiradi.

Tadqiqot natijalari O'zbekiston ta'lim tizimi uchun amaliy ahamiyatga ega bo'lib, o'qituvchilar va ta'lim sohasi mutaxassislariga o'quvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda yo'l-yo'riq beradi. Kelajakda mustaqil fikrlashni rivojlantirishda raqamli texnologiyalar va zamonaviy psixologik yondashuvlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

### **Takliflar**

1. **Interaktiv ta'lim metodlarini joriy etish:** Muammoga asoslangan o'qitish (PBL), loyihaviy ta'lim va guruh muhokamalarini maktablarda kengaytirish.
2. **Psixologik xavfsiz muhit yaratish:** O'qituvchilarni o'quvchilarning o'ziga ishonchini oshirishga qaratilgan psixologik treninglardan o'tkazish.
3. **Metakognitiv strategiyalarni o'rgatish:** O'quvchilarga o'z fikrlash jarayonlarini boshqarish (refleksiya, rejalashtirish) bo'yicha maxsus darslar kiritish.
4. **Raqamli vositalardan foydalanish:** Mustaqil fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan interaktiv platformalar va mobil ilovalarni ta'lim jarayoniga joriy etish.
5. **O'qituvchilar malakasini oshirish:** O'qituvchilar uchun mustaqil fikrlashni rivojlantirish bo'yicha doimiy seminarlar va treninglar tashkil qilish.
6. **Tadqiqotlarni kengaytirish:** Mustaqil fikrlashning uzoq muddatli ta'sirini va raqamli texnologiyalarning rolini o'rganish bo'yicha qo'shimcha tadqiqotlar o'tkazish.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
2. Piaget, J. (1952). *The Origins of Intelligence in Children*. New York: International Universities Press.
3. Sternberg, R. J. (2003). *Wisdom, Intelligence, and Creativity Synthesized*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R. (2001). *A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives*. New York: Longman.
5. Halpern, D. F. (2014). *Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking*. New York: Psychology Press.



6. Rakhimova, N. (2020). O'zbekiston ta'lim tizimida o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish. *Ta'lim va Innovatsiya Jurnali*, 12(3), 34-48.

7. Facione, P. A. (1990). *Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction*. Millbrae, CA: The California Academic Press.

8. Ennis, R. H. (2011). The nature of critical thinking: An outline of critical thinking dispositions and abilities. *Inquiry: Critical Thinking Across the Disciplines*, 26(1), 4-19.